

Saadət MUSTAFAYEVA

AMEA Folklor İnstitutunun böyük elmi işçisi

e-mail: sadt.mustafayeva@mail.ru.

ZƏNGİLƏN AŞIQ MÜHİTİNİN GÖRKƏMLİ NÜMAYƏNDƏSİ

Xülasə

Hər bir xalqın özünə məxsus folkloru, bu folklorun da janrları mövcuddur. Azərbaycan folkloru da bu janrlarla zəngindir. Həmin janrlardan biri də aşiq poeziyasıdır. Azərbaycan aşiq poeziyasının formalaşmasında el şairlərinin rolu böyük olmuşdur. Məqalədə bu el şairlərindən olan Zəngilan aşiq mühitinin görkəmli nümayəndələrindən biri, bu rayonda yaşayıb-yaratmış Məhəmməd bəy Aşiq Zəngilaninin ömür yolundan, yaradıcılığından bəhs olunur. Müəllif şairin aşiq poeziyası tərzində yazdığı əsərləri və klassik üslubda yazdığı şeirlərini toplayaraq onları təhlil etməyə çalışmışdır.

Açar sözlər: Zəngilan, Məhəmməd bəy Aşiq Zəngilani, Aşiq Pəri, şair

Saadət MUSTAFAYEVA

FAMOUS PERSON OF ZANGILAN ASHIG ENVIRONMENT

Summary

Each nation has its own folklore and the folklore has also genres. Azerbaijan folklore is also rich with these genres. One of these genres is ashig poetry. The role of folk poets in the formation of Azerbaijani ashig poetry was great. In the article it is said about the life and work of one of the prominent representatives of the Zangilan ashig environment, one of the local poets, Mahammad bey Ashig Zangilani, who lived and created in this region. The author tried to collect and analyze the works of the poet in the style of ashig poetry and poems written in the classical style.

Key words: Zangilan, Mahammad bey Ashig Zangilani, Ashig Pəri, poet

Саадет МУСТАФАЕВА

ИЗВЕСТНЫЙ ПРЕДСТАВИТЕЛЬ ЗЕНГИЛАНСКОЙ АШЫГСКОЙ СРЕДЫ

Резюме

У каждого народа имеется своеобразный фольклор и жанры этого фольклора. Азербайджанский фольклор также богат этими жанрами. Одним из этих жанров является ашыгская поэзия. Народные поэты сыграли важную

роль в формировании азербайджанской ашыгской поэзии. В статье речь идет о жизненном пути, творчестве одного из представителей Зенгиланской ашыгской среды, прожившем в Зенгиланском районе Мухаммед бека Ашуга Зенгилани. Автор собрал стихи поэта, написанные на ашугский манер и в классическом стиле, попытался проанализировать их.

Ключевые слова: *Зенгилан, Мухаммед бек Ашуг Зенгилани, Ашуг Пери, поэт*

Məsələnin qoyuluşu. Tədqiqatın məqsədi Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının bir qolunu təşkil edən aşiq poeziyası və Azərbaycanın dilbər guşələrindən olan Zəngilan bölgəsinin aşiq mühitinin görkəmli nümayəndələrindən biri, Azərbaycan aşiq poeziyasının təkmilləşməsində, inkişafında aşiq şeiri üslubunda yazan şairlərin, o cümlədən Məhəmməd bəy Aşiq Zəngilaninin xidmətini araşdırmaqdır.

Məhəmməd bəy Aşiq Zəngilani xalq ruhunda yazan Azərbaycan şairlərindən biridir. Onun Azərbaycan folklorunun janrlarından olan qoşma, gəraylı, təcnisləri xalqın könül duyğularını ən incə bir formada təqlid edib qəlbini oxşayır.

Onun poeziyasının əsas xəttini, hər bir aşığın yaradıcılığında olduğu kimi, gözəl və gözələ münasibət təşkil edir. Bu el şairinin lirik şeirlərlə yanaşı təbiətə, Azərbaycanın dilbər guşələrindən biri olan Zəngilan bölgəsinə həsr olunmuş şeirləri də diqqəti cəlb edir. Əsasən Zəngilanın əsrarəngiz təbiəti poetik bir formada, cəlali formada təqdir və təsvir edilir.

Demək olar ki, Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının bir qolunu təşkil edən Zəngilan folkloru çox zəngin və rəngarəngdir. Çünki bu bölgə başdan-ayağa ənənəvi mədəniyyət ocaqları ilə zəngindir. Digər zəngin folklor mühitləri kimi Zəngilan folkloru da aşiq poeziyası ilə aparıcı mövqeyə malikdir. Zəngilan folkloru xəritəsində öz izləri, yolları ilə seçilən şairlərimiz sırasında Məhəmməd bəy Aşiq Zəngilani, Şıx Məhəmməd Bağban, Əbdülsəməd bəy Zəngilaninin xüsusi yerini qeyd etmək vacibdir.

Zəngilanın “Kənd həyatı” qəzetinin əməkdaşı Azad Qaradərəlinin “Məhəmməd bəy Aşiq Zəngilani” məqaləsində, şairin Qasım bəy Zakir, Aşiq Pəri kimi görkəmli poeziya nümayəndələrinə həsr edilmiş şeirlərindən bəhs olunur: “Zəngilanın ədəbi həyatında mühüm rol oynayan görkəmli simalarından biri də Məhəmməd bəy Aşiq Zəngilani olmuşdur. Vaqif ənənələrini davam etdirən Məhəmməd bəy hələlik bizə bəlli olan ilk Zəngilan şairidir. Sonra Şıx Məhəmməd Bağban, Əbdülsəməd bəy Aşiq (Məhəmməd bəy Aşıqın oğlu) kimi görkəmli şairlər onun yolunu davam etdirmişlər.

Zakirdən sonra Qarabağda Vaqif üslubunu davam etdirən şairlər içərisində əsas yeri Məhəmməd bəy Aşiq tutur. O, 1776-cı ildə Zəngilan kəndində bəy ailəsində anadan olmuşdur. Atası Behbud bəy Qarabağda məşhur olan Cavanşir nə-

lindəndir. Buna görə də bəzi mənbələrdə o, Məhəmməd bəy Cavanşir Zəngilani ləqəbi ilə qeyd olunur.

Zəngilanın körkəmli simalarından olan Məhəmməd bəy Aşiq Qasım bəy Zakirin, Aşiq Pəri və Mirzəcan Mədətovun yaxın dostu və müasiri olmuşdur. Ona “əzizə”, “Zəngilanın sahibi” deyə müraciət edən Zakir Məhəmməd bəyi özünün “pənahlı”, şerlərini isə “nəzmi-şəkərbar” adlandırırdı:

Nəzmi-şəkərbarın gəldi, yetişdi,
Ay Qasımın püştü, pənahlı Məmməd!
Əcəb tanıyıbsan çərki-bədkarı,
Pir olasan görüm, Vallahı Məmməd!

Mükəmməl təhsil görmüş, güclü ədəbi istedadla malik olan şair müasiri Aşiq Pəriyə yazdığı şerdə onun şerlərinə ciddi irad tutur:

Qafiyə gərəkdir ola dilpəsənd,
Nə ki, belə məxsuş ola dərdmənd.
Bilmirəm ki, sənə eyləyim rəşxənd
Yoxsa onu yazan mollaya, Pəri?

Şair aşiq şeri üslubunda yazdığı qoşma və gəraylılarında saf, təmiz eşqi tərənnüm edir. Gözəllərin təsvirinə həsr olunmuş şeirləri xüsusi diqqətə layiqdir. Aşiq Pərinin vəsfinə həsr etdiyi qoşmalarda isə incə yumorla bahəm, dərin lirizm və böyük səmimiyyət də özünü göstərir.

Onun məhəbbət mövzulu şerlərində sevən aşiqin əqidə bütövlüyü və dönməzliyi xüsusi yer tutur:

Aşiq, yamandır zamanə,
Etibar olmaz xübanə.
Qoymuşam mərdi mərdanə
Bu başı meydana gəldim.

Şeirlərində güclü həyat eşqi duyulsa da dövrünün haqsızlıqları, zamanənin si-təmləri şairin ictimai motivli şerlərində öz izini saxlamışdır. “Mat qalmışam bu dövrünün işinə” deyən şair dövrünün ziddiyyətlərini belə təsvir edir:

Görürsən ki, gahı acıt oxeylər,
Məhvəşlər zülfü tək azıcox eylər.
Bir ağız ucuya varıyo x eylər...

Məhəmməd bəy Aşiqin şerləri sənətkarlıq baxımından maraqlıdır. Son də-rəcə sadə dildə yazan şair sözlərin cinas düzümündən məharətlə istifadə etmişdir:

Qarşıda yaxşı pəri,
Tərmanın yaxşı pəri,
Mən Aşıqdan yaxşıyam,
Yaxşıdan yaxşı Pəri.

Bu balaca bayatıda gözəl omonimlik-cinaslıq yaradan şair (birinci pəri-gö-zəl, ikinci pəri-qanad, üçüncü isə qızın adı mənasında) həm də ədəbiyyat tariximiz-də görkəmli yer tutan Sarı Aşiq və onun sevgilisi Yaxşını da yad etmişdir.

Şairin şerlərində xalq deyim tərzini çoxluq təşkil edir: “Salıbdı canına bir qara qayğı”, “Könüldən könülə yollar görünür”, “Səni tarı, məndən olma mükəddər” və s. Məhəmməd bəy Aşiqin şerlərində nikbinlik, həyat eşqi güclüdür. Oxucunu yaratmağa, yaşamağa səsləyən bu zərif duyğulu şairin həyatı təəssüf ki, özü demiş “Zülmü sitəmin” təsirindən əzab-əziyyətə düşər olmuş, doğma elindən didərgin düşmüşdü. Belə ki, Qarabağ Rusiyanın tərkibinə keçdikdən sonra şair hökumətin nəzərində siyasi cəhətdən şübhəli göründüyü üçün həmişəlik Ordubad şəhərinə sürgün edilmişdir. Bu vaxtlar onun şerlərində dövrədən narazılıq motivləri daha da güclənir:

Daim şadü xürrəm gördüyün könlüm,
İndi dərd əlindən viran olubdur.

Görünür, ömrünün son çağlarında qələmə aldığı “Tövbənamə”sində şairin dini baxışlar və etirafları əks olunmuşdur. Təəssüf ki, bu əsərlə bərabər şairin bir çox əlyazmalı da itib-batmışdır” (1, s. 4).

Digər bir folklor toplayıcısı R. Təhməzov da Zəngilanın “Kənd həyatı” qəzetində çap olunmuş “Məhəmməd Bəy Aşiq Zəngilani” adlı məqaləsində yazır: “Məhəmməd bəy Aşiq yaradıcılığına təxminən 20-22 yaşlarından başlamışdır. Şair “Aşiq” təxəllüsü ilə o dövr üçün səciyyəvi olan qəzəl, mütəzad, tərcibənd, qoşma və satirik şerlər yazmışdır. Bu şerlərin çoxunun üzü köçürülüb xalq arasında yayılmışdır.

Şairin qəzəllərində və qoşmalarında özünün ovçu olduğundan, təbiəti sevməsindən və lirik şerlər yazdığından bəhs edilir. İndi şairin əldə əllyə yaxın, qəzəli, qoşması və şeri vardır. Bunlardan aydın olur ki, şairin şerlərində dil sadə və fikir aydındır, bədii ifadə vasitələrindən düzgün və yerli-yerində istifadə edilmişdir” (3, s. 4).

Məhəmməd bəy Aşiq öz poetik irsində xalq ruhuna yaxın olan əsərləri yaratmışdır. Onun qoşma və gəraylıları haqq aşıqlərini vəhdəti-vücüd fəlsəfəsinə söykənir.

Məhəmməd bəy Aşiq haqqında tədqiqatçı Azad Qaradərəli “Qasım bəy Zakirin dostu olmuş ordubadlı şair” adlı məqalədə yazır: “...Bu vaxtlar Azərbaycanın Ordubad deyilən bir şəhərində qoca bir şair üzü dədə yurdu Qarabağda, gözləri Zəngilan deyilən ana torpağına dikili halda qədim xalq mahnısını zümzümə edirdi:

Ay ana, ana,
Qal yana-yana.
Gedirəm axı Zəngilana...

Elə bu misraları təzəcə zümzümə eləyib qurtarmışdı ki, nə vaxtdan bəri başladığı yeni əsərini tamamlamaq üçün sanki kökləndiyini hiss elədi. Yox, bu əsər şairin sevgi və məhəbbət dolu qəzəllərindən, qoşma və gəraylılarından biri deyildi. Bu qoca şairin ömrünün sonçağında qələmə aldığı “Tövbənamə”siydi. Sonralar Firudin bəy yazacaq: “Mərhum Məhəmməd bəyin bu “Tövbənamə”si onun bərgüzidə əsərlərindən birisidir”.

Tövbə, ya rəbb, bu qədər bəd əməlimdən tövbə,
Məsiyyətə rahinə həm get və gəlimdən tövbə!
Hər xilaf olmuş isə sınımış əlimdəntövbə!
Dəxi onundan sonra məkrü dəğəlimdən tövbə!
Eylərəmsidq ilə mən piş əz ölümədən tövbə!
Hər xəta çıxmış isə bir də dilimdən tövbə!
Rəhm qıl, bəri-xudaya ki, günahkaram mən,
Asiyü bədəmölü rusiyəyü xarəm mən”(2).

Zəngilan ədəbi mühitinin görkəmli nümayəndələri sırasında Məhəmməd bəy Aşıqın xüsusi rolu vardır. Onun ədəbi irsi ilə tanışlıq bir daha sübut edir ki, bu şairin istər yazılı ədəbiyyatda, istərsə də şifahi ədəbiyyatda özünəməxsus mövqeyi vardır. Onun ədəbi irsi daha çox araşdırılmağa layiqdir.

QAYNAQLAR

1. Qaradərəli A.Məhəmməd bəy Aşıq Zəngilani// "Kənd həyatı" qəzeti, (Zəngilan) 7 mart 1980
2. Qaradərəli A.Qasım bəy Zakirin dostu olmuş ordubadlı şair //http: kulis.az.
- 3.Təhməzov R.Məhəmməd bəy Aşıq Zəngilani // "Kənd həyatı" qəzeti, (Zəngilan) 5 iyun 1984
4. Qarabağ: folklor da bir tarixdir: IV kitab: Laçın, Qubadlı və Zəngilan rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri// Bakı:Elm və təhsil, 2013. (<https://muhaz.org/azerbaycan-milli-elmler-akademiyasi-folklor-institutu-azerbayc-v7.html>)
5. Qarabağ: folklor da bir tarixdir: X kitab: Zəngilan və Şuşa rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri // Bakı:Elm və təhsil, 2018, 382 s.

*Daxilolma tarixi: İlkin variant 19.02.2022
Son varian t12.03.2022*